

TENÂSÜH

ve şefkat gibi insanî duyguları da anlam-sız hale getirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Câmî'u'l-beyân* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), Riyad 1424/2003, I, 443-450; XX, 290-292; Ebül-Hasan el-Eş'arî, *Ma-kâlâtü'l-İslâmiyyin* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1416/1995, I, 67, 77, 82, 114; Fârâbî, "Felsefenin Temel Meseleleri", *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 2003, s. 125; Serrâc, *el-Lüma': İslâm Tasavvufu* (trc. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996, s. 226; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' et-Tabî'îyyât*, Paris 1988, s. 224-231; a.mlf., *en-Necât* (nşr. Mâcid Fahrî), Beyrut 1982, s. 227; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Farâk bey-ne'l-farâk*, Beyrut 1993, s. 13, 133, 232, 270-276; Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, Beyrut 1403/1983, s. 39; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), s. 166-167; Kuşeyrî, *Risâle* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1999, s. 182; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1996, s. 309-312; *Gazzâlî, Filozofların Tutarsızlığı* (trc. Mahmut Kaya – Hüseyin Sarıoğlu), İstanbul 2005, s. 219; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcüd v.dğr.), Riyad 1418/1998, III, 418; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (trc. Mustafa Öz), İstanbul 2008, s. 68, 160, 178, 437-438; Fahreddin er-Râzî, *Mejâtihu'l-gayb*, Beyrut 1411/1990, XXVII, 36; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 2004, I, 594; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât* (trc. Abdülkadir Akççek), İstanbul 1978, II, 1137; Bedri Ruhselman, *Ruh ve Kâinat*, İstanbul 1946, III, 102-103; a.mlf., *Allah*, İstanbul 1955, s. 7, 14; Elmalılı, *Hak Dinî*, V, 4148-4149; Ergün Arıkdal, *Ansiklopedik Metapsişik Terimler Sözlüğü*, İstanbul 1971, s. 69-71; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 128-132; M. Albrecht, *Reincarnation: A Christian Critique of a New Age Doctrine*, Downers Grove-Illinois 1982, s. 8-9, 26-35; I. Wilson, *Reincarnation? The Claims Investigated*, London 1982, s. 8; A. Yaşar Ocağ, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, s. 139; E. Konyalıoğlu – C. Aksoylu, *Kader-Karma ve Tekrardoğuş*, İstanbul 1987, tür.yer.; Ahmed Zekî et-Tüffâha, *en-Nefsü'l-beşerîyye ve nazariyyetü'l-tenâsüh*, Beyrut 1987, s. 96; Sadi Çaycı, *Ruhçuluğa Göre Kur'an Öğretisi*, İstanbul 1995, s. 45, 93-101; Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnançının Tenasüh İnançıyla İlişkisi*, İstanbul 1996, s. 201; P. Edwards, *Reincarnation: A Critical Examination*, New York 1996, s. 48; R. Guénon, *Ruhçu Yanılgı* (trc. Lütfi Fevzi Topaçoğlu), İstanbul 1996, s. 175; I. Stevenson, *Where Reincarnation and Biology Intersect*, Westport 1997; a.mlf., *Children Who Remember Previous Lives: A Question of Reincarnation*, Jefferson-North Carolina 2001, s. 30; a.mlf., "Interview", *Omni Magazine*, X/4 (1988), s. 76; G. Encausse, *Reenkarnasyon* (trc. Halûk Özden), İstanbul 1999, s. 117; Adnan Bülent Baloğlu, *İslâm'a Göre Tekrar Doğuş: Reenkarnasyon*, Ankara 2001; N. P. Spanos, *Multiple Identities and False Memories: A Sociocognitive Perspective*, Washington 2001, s. 131; Bekir Topaloğlu, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, İstanbul 2004, s. 38; Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul 2005, s. 117; M. Sait Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Araştırmaları*, İstanbul 2008, s. 134; Mehmet Bulğen, *Reenkarnasyon ile İlişkilendirilen Âyetlerin Değerlendirilmesi* (yüksek lisans tezi, 2005), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; İsmail Hakkı İzmirli, "Dürzî Mezhebi", *DİFM*, I/2

(1926), s. 36-39; İsmail R. Faruqi, "Islam and the Theory of Nature", *IQ*, XXVI/1 (1982), s. 16-26; E. Haraldsson, "Psychological Comparison between Ordinary Children and Those Who Claim Previous-Life Memories", *Journal of Scientific Exploration*, sy. 11 (1997), s. 323-335; Mustafa Aşkar, "Reenkarnasyon (Tenâsüh) Meselesi ve Mutasavvıfların Bu Konuya Bakışlarının Değerlendirilmesi", *Tasavvuf*, sy. 3, Ankara 2000, s. 89, 96; Eyüp Bekiryazıcı, "Bazı İslâm Filozoflarının Tenâsüh Meselesine Yaklaşımları", *Marife*, VIII/1, Konya 2008, s. 205-219; B. Carra de Vaux, "Tenâsuh", *İA*, XII/1, s. 159; Yusuf Şevki Yavuz, "İslâmî Açıldan Tenasüh Hakkında Bir Değerlendirme", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, IV, 330.

MEHMET BULĞEN
ADNAN BÜLENT BALOĞLU

TENÂSÜHİYYE

(bk. TENÂSÜH).

TENÂSÜP

(bk. ÂHENK).

TENÂSÜP

(تناسب)

Birbiriyle ilgili
veya birbirini çağrıştıran kelimeleri
bir arada kullanma sanatı.

Sözlükte "uyum, orantı, yakışma" anlamına gelen **tenâsüb** kelimesi, edebiyat terimi olarak aralarında karşıtlık dışında bir ilgi bulunan iki veya daha çok kelimenin anlam güzelliğini ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla aynı sözde bir araya getirilmesini ifade eder. Eski belâgat kitaplarında aynı veya yakın anlamda "cem'iyyet, mürâât-ı nazîr, tefvîk, telfîk, i'tilâf" gibi terimler de kullanılmıştır. Tenâsübün sağlanması için genellikle birbirine yakın veya farklı ilim dallarına ait terim ve kavramların, tarihî ve efsanevî kahramanları yahut bu isimler etrafında gelişen olayları hatırlatan kelimelerin, birbiriyle alâkalı hayvan, bitki ve çiçek adlarının aynı ibare, mısra veya beyit içerisinde zikredilmesi gerekir.

Tenâsübün edebî sanat derecesine ulaşabilmesi için sanatkârın kelime seçimi konusunda titiz davranması lâzımdır. Anlamca yakın kelimelerin gelişigüzel veya zorunlu biçimde bir araya gelmesiyle tenâsüb gerçekleşmez. Meselâ, "Öğrenci bugün okulda öğretmenini dinlemedi" cümlesinde öğrenci, okul ve öğretmen kelimeleri anlamca birbirleriyle ilgili olmakla bir-

likte cümlede tenâsüp sanatı yoktur. Tenâsüp derin bir muhayyile faaliyetine dayanmalı, okuyucu bu gayretin güzelliğini farketmeli ve ondan zevk almalıdır. Tenâsüp, diğer edebî metinlerde de yer almakla birlikte özellikle şiirde çok kullanılmıştır. "Aramazdık gece mehtâbî yüzün parlarken / Bir uzak yıldız benzerdi güneş sen varken" (Faruk Nafiz Çamlıbel) mısralarındaki gece, mehtap, yüz, parlamak, yıldız, güneş kelimeleri arasında sevgilinin yüz güzelliğini bütün yönleriyle ifade eden bir tenâsüp vardır. Divan şairleri tenâsübü bir nükte oluşturacak biçimde kullanmıştır. Bursalı Ahmed Paşa'nın, "Mest olup-tur çeşm ü ebrûnun hayâlinde imam / Okumaz mihrapta bir harf-i Kur'ân'ı dü-rüst" beytinde imam, mihrap ve Kur'an kelimeleriyle tenâsüp yapılmış, imamın mihrapta sevgilinin kaşı ve gözünün hayaliyle (divan şairleri mihrabı sevgilinin kaşına benzetirler) kendinden geçtiği için âyetleri doğru okuyamayacak duruma geldiği nükteli bir şekilde anlatılmıştır. Necâî Bey'in, "Hâk-i kûyun var iken cennet anılmak sanemâ / Şuna benzer ki teyemmüm edeler su olicak" beyti de dinî terimlerin bir anlam uyumu içerisinde, başka bir anlam zemin hazırlanması ve sevgilinin mahallesinden cenneti arzulanın anlam-sız olduğunun söylenmesi bakımından tenâsübe örnektir. Fuzûlî'nin, "Ney-i bezm-i gamım ey mâh ne bulsan yele ver / Oda yanmış kuru cismimde hevâdan gayri" beytinde ney çağrışımıyla tenâsüp oluşturulmuştur. Kendini neyle özdeşleştiren şair, oda yanmış kuru cisim derken ney yapılması esnasında dağlamaya telmihte bulunarak ney, oda yanmak ve kuru cisim, yine neyle ilgisi dolayısıyla ney, yel, hava ve müzik aleti olarak ney, bezm, hevâ kelimeleriyle tenâsübü sağlamıştır. Bazı şairler sırf tenâsüp sanatına dayalı şiirler yazmayı denemiştir. Âgehî'nin, "Çektirip fûrkatanı benden ırağ oldun sen / Bahr-i fir-katta nice fırtınalar çektim ben" beytiyle başlayan ünlü "Keşî Kasidesi" yalnız gemici deyim ve terimleri kullanılarak meydana getirilmiş, daha sonra tahmîsleri yapılmış, nazîreleri yazılmıştır.

Tenâsüp başka edebî sanatlarla da ilişki içindedir. Nitekim (mürekkap) teşbih, (mürekkap) istiare ve leff ü neşr sanatları bazan tenâsüp gibi anlamca ilgili kelimeler üzerine kurulur. Bu durumda tenâsüp geri planda kalır. Yine birden fazla kelime içeren bir tenâsüpte eğer ilgi kelimelerden birinin ibarede kastedilmeyen anlamı arasında kurulmuşsa buna "İhâm-ı tenâsüb" denir. İhâm-ı tenâsübdde zihin kısa süreli

bir şüphe yaşar ve kelimenin uzak ve yakın anlamı arasında gidip gelir. Nâbî'nin, "Pek uçurma bildiğim kuştur benim ey bâğban / Bülbülün gülzâr-ı âlemde hezârın görmüşüz" beytinin ilk dizesinde uçurma kelimesi ile kuş, ikinci dizesinde bülbül ile hezâr arasında böyle bir anlam sıçraması mevcuttur. Uçurma kelimesi beyitte, "Bu kadar da abartma" anlamındadır. Halbuki kelimenin ikinci anlamı, yani şairin bu beyitte amaçlamadığı "uçmak" mânası ile kuş kelimesi mütenâsiptir. İkinci mısradaki yer alan hezâr "bülbül" demektir. Ancak şair beyitte bu kelimeyi bin sayısının karşılığı olarak kullanmakta, böylece kelimenin ibarede kastedilmeyen "bülbül" anlamıyla îhâm-ı tenâsübü sağlamıştır. Tenâsüple ilgili diğer bir edebiyat terimi de "teşâbüh-i etrâf"tır (sözü başlangıcına uygun biçimde tamamlamak) ve gül ile başlayan bir sözcük bülbül, gülzâr vb. bir kelime ile bitirmek suretiyle gerçekleşir. Ziyâ Paşa'nın, "Bir milletin olunca mukadder saâdeti / Bir âdile müfevviz eder Hak hükûmeti" beytindeki millet ve hükümet kelimeleri arasında böyle bir ilgi vardır. Teşâbüh-i etrâfı ayrı bir sanat kabul edenler olmakla birlikte genellikle tenâsübün bir türü kabul edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmaniyye*, İstanbul 1299, s. 156-158; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 327-329; Muallim Nâci, *Edebiyat Terimleri: İstulâhât-ı Edebiyye* (haz. M. A. Yekta Saraç), İstanbul 2004, s. 113-115; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s. 162-163; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 431-437; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, İstanbul 1989, s. 276-281; M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 148-150; Muhsin Macit – Uğur Soldan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, Ankara 2004, s. 65; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2007, s. 448; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul 2007, s. 143-146.

MELİHA Y. SARIKAYA

TENÂVÜTİ

(التناوتي)

Ebû Ammâr Muhyiddîn Abdülkâfi
b. Ebî Ya'kûb Yûsuf b. İsmâîl
et-Tenâvütî el-Vercelânî
(ö. 570/1175'ten önce)

Cezayirli İbâzî âlimi.

Vercelân'da (Vargla) doğdu. Berberîler'in Nefzâve koluna bağlı Tenâvüt (Tinâvet) kabilesine mensuptur. Babası, dedesi ve dedesinin babası yörenin İbâzî şeyhleri ve âlimlerindendi. İbâziyye mezhebinin Veh-

biyye kolunu benimseyen Tenâvütî daha çok kelâm ve fıkıh alanlarındaki eserleriyle tanınır. Vercelân'da ilk eğitimini aldıktan sonra ilim tahsili amacıyla Tunus'a gitti. Zengin olan ailesi iyi bir öğrenim görmesi için gerekli maddî desteği sağladı. Tenâvütî, Arap dili ve edebiyatı yanında diğer İslâmî ilimlerde yetişmek gayesiyle büyük çaba sarfetti. Öyle ki ailesinin gönderdiği mektupları bile okumaya vakit bulamadığı ve memleketine dönüşü sırasında mektupları açınca birinde babasının, diğerinde annesinin ölüm haberini öğrendiği rivayet edilir. Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'nin arkadaşı olan Tenâvütî onunla birlikte Ebû Zekeriyâ el-Vercelânî'den kelâm dersleri aldı. Eğitimini tamamlayınca Vercelân'a döndü. Bahar aylarında sürüleriyle güneye doğru Mizâb vahalarına gitmeyi âdet haline getirdi. Gittiği yerlerde İbâziyye mensuplarına dersler, vaazlar verir, fıkıh ve kelâm ile ilgili sorularını cevaplandırır. Bundan dolayı İbâzîler kendisine "Muhyiddin" (dini canlandırılan kişi) lakabını verdiler. 570'ten (1175) önce vefat eden Tenâvütî'nin mezarı Vercelân'ın güneybatısından 5 km. uzaklıktadır. İbâzîler'in her yıl bahar aylarında mezarını ziyaret ettikleri söylenmektedir.

Tenâvütî, Hâricîler'in ve İbâzîler'in karşı çıktığı tahkim olayına farklı yaklaşmış, bu konuda Hz. Ali'ye karşı nisbeten yumuşak bir üslup kullanmıştır. Berberîler'in Kuzey Afrika'ya göç eden Arap bedevilerine karşı takındıkları sert tavır onaylamış ve Araplar'ın Kuzey Afrika'da servetlerini gasp yoluyla elde ettiklerini ileri sürmüştür. Bu sebeple Mağrib'deki Araplar'la hiçbir şekilde ticarî ilişkide bulunmamıştır. Arkadaşı Ebû Ya'kûb ile birlikte hac maksadıyla Mekke'ye gittiklerinde bile ilk zamanlarda Hicaz Arapları ile ticaret yapmakta tereddüt göstermişlerdir. İbâzîler'in önde gelen âlimlerinden olan Tenâvütî bölge İbâzîler'inin birlik ve beraberliğini sağlamış, onların dinî ve idarî işlerini yürüten "halka" (azzâbe) kurumunun işleminde önemli rol oynamıştır.

Eserleri. 1. *el-Mûcez fî tahşîli's-su'âl ve telhîşî'l-makâl fi'r-red 'alâ ehli'l-ihlâf*. Müellifin en ünlü eseri olup İbâzîler'in kendi inançlarını açık biçimde diğerlerinden ayırt ettikleri firak kitaplarından biridir. Tenâvütî, İbâzîler'in kelâm görüşünü savunan bu eseriyle Melâhide, Dehriyye, Seneviyye gibi fırkalara ve Hz. Muhammed'in peygamberliği konusunda yahudi ve hristiyanlara cevap verdiği gibi İbâzîler'in diğer İslâm fırkaları karşısındaki üstünlüğünü ve düşüncelerini dile ge-

tirmeye çalışmıştır. Ammâr et-Tâlibî'nin *Ârâ'u'l-Havâric el-Kelâmiyye* adıyla neşrettiği eseri (I-II, Cezayir 1398/1978) Abdurrahman Umeyre bazı notlar ilâvesiyle yeniden yayımlamıştır (I-II, Beyrut 1410/1990). 2. *Şerhu'l-Cehâlât*. Tebgûrîn b. İsbâ b. Dâvûd el-Meşûti'nin kelâma dair *Kitâbü'l-Cehâlât* adlı eserinin şerhidir. Yazma halinde bulunan eser üzerinde Ömer Yûnus, Câmîatü'z-Zeytûne külliyyetü's-Şerîa ve Usûli'd-dîn'de bir doktora tezi hazırlamış ve edisyon kritiğini yapmıştır (Ali Ekber Ziyâî, s. 345). 3. *Tabakâtü'l-meşâyih* (*Siyerü'l-meşâyih*). İbâzî âlimlerinin biyografileriyle ilgili olup henüz yayımlanmamıştır (Lewicki, s. 66). 4. *Kitâbü'l-Ferâiz* (Lewicki, s. 68; Ali Ekber Ziyâî, s. 403). 5. *es-Sîre fî nizâmi'l-'azzâbe* (*Sîretü Ebî 'Ammâr 'Abdülkâfi*). Halka kurumuna dair olan eser Mes'ûd Mezhûdî tarafından neşredilmiştir (Uman 1996). 6. *Kitâbü'l-İstîfâ'a* (Şemmâhî, s. 104; Ali Ekber Ziyâî, s. 136). 7. *Kitâbü'l-İhtilâ'* (Lewicki, s. 68).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ammâr Abdülkâfi el-İbâzî (Tenâvütî), *el-Mûcez* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1410/1990, I-II; Ebû Ya'kûb el-Vercelânî, *ed-Delil ve'l-burhân*, Kahire 1889, I, 54-56; III, 28; Dercîni, *Tabakâtü'l-meşâyih bi'l-Mağrib* (nşr. İbrâhim Tallây), Beyrut, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), II, 485-491; Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer* (nşr. Ahmed b. Suûd es-Seyâbî), Maskat 1407/1987, s. 104; Amr Khalifah en-Nâmî, *Studies in İbâdism*, Benghazi 1972, s. 135-137; Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye fî'l-Cezâ'ir*, Kahire 1399/1979, s. 215-221; T. Lewicki, *el-Mü'errihûn el-İbâziyyûn fî İfrîkiyye's-şimâliyye* (trc. Mâhir Cerrâr – Rîmâ Cerrâr), Beyrut 2000, s. 64-68; Muhammed b. Mûsâ Bâbâ Ammî v.dğr., *Mu'cemü a'lâmî'l-İbâziyye*, Beyrut 1421/2000, II, 258-259; Ali Ekber Ziyâî, *Mu'cemü meşâdiri'l-İbâziyye*, Tahran 1424/2003, s. 136, 328, 345, 403, 404; R. Strothmann, "Tenâvütî", *İA*, XII/1, s. 159-160; a.m.f., "al-Tanâwutî", *EP* (İng.), X, 183; Mustafa Öz, "Halka", *DİA*, XV, 360; Ahmed Pâketçi, "Ebû 'Ammâr", *DMBİ*, VI, 62-63; Valerie Hoffman, "Abû 'Ammâr 'Abd al-Kâfi b. Abî Ya'qûb", *The Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2008, fas. 1, s. 34-36.

MEHMET SALİH ARI

et-TENBÎH

(التنبیه)

Ebû İshak eş-Şirâzî'nin
(ö. 476/1083)

Şâfiî mezhebinin

beş temel muhtasarından biri olan
eseri.

Hocası Ebû't-Tayyib et-Taberî'nin vefatıyla (450/1058) Bağdat'ta Şâfiî mezhebini temsil konumuna gelen Ebû İshak eş-Şirâzî o tarihe kadar Şâfiî âlimleri tarafından yapılan şerh, ihtisar ve ta'lik faaliyet-